

FOROS, QUEBRANTOS E DOAZÓNS Á IGREXA DO APÓSTOLO

Por: Francisco Calo Lourido

Escribo estas páxinas no Nadal deste case rematado 2019, mes no que saíu do prelo un meu libro que titulei *Vida e traballo no mar dos galegos*. Na fin do mesmo coidei acaído poñer que se rematou de imprimir no mes “no que se cumpre o 850 aniversario da concesión do foro de Fernando II a Pontevedra, agromando así unha grande vila de mareantes e mariñeiros”. Precisamente, para conmemorar esta data, editouse unha fermosa monografía, na que fun invitado a participar, a carón doutros especialistas, por Xosé Abilleira, coordinador da mesma. Bulíndome todo isto na cabeza, pareceume que podería resultar interesante dedicar esta breve colaboración, para unha revista con tanto sabor a salitre como *Aunios*, a falar dos foros que Fernando II concedeu a tres grandes vilas marítimas, Padrón, Noia e Pontevedra, as tres moi vencelladas ao culto xacobeo e ás peregrinacións a Compostela. Podería engadir os concedidos polo seu fillo, Afonso VIII de Galicia-León (IX para a historia oficial española) e completar así o rosario de portos galegos desde Viveiro, Betanzos ou A Coruña ata Muros, Baiona e Tui; pero facer isto desbordaría o marco físico deste breve artigo.

A maioría das veces que os meus alumnos de historia me chegaron cun feixe de documentos -habitualmente cosidos, formando un volume- para que lles dixese de que trataban, resultaban ser os foros que rexeron, nalgún caso durante séculos, o dereito das súas familias a usufrutuar as terras doutras persoas ou institucións. Nesta acepción, o foro é un contrato enfiteutico de longa duración polo que unha parte cede a outra o dominio útil dun ben a cambio do pagamento anual dun canon, mais conservando o dominio efectivo do ben cedido. En Galicia funcionou esta fórmula, con variantes, desde a Idade Media ata a súa amortización, previo pago, na época de Primo de Rivera. Na acepción que agora me ocupa é igualmente un instrumento xurídico contractual, mais entre un rei, bispo ou nobre laico (por exemplo, o de Caldas de Reis, de 1254, foi outorgado por Don Juan Arias, Arcebispo de Santiago) e unha poboación que, deste xeito, adquire unhas liberdades e dereitos, así como un rango urbano, non necesariamente de cidade, pois para selo precisaba contar con tres cousas: concello propio, murallas e bispo. Pontevedra só tiña as dúas primeiras, polo que, ao longo da Idade Media, non pasou de ser vila.

No século XII están a xurdir por toda a Europa occidental multitude de asentamentos urbanos “con papeis”, e dicir, con foros que garanten as súas liberdades e dereitos e tipifican as cargas fiscais e punitivas. A nosa terra e, máis concretamente, a súa costa vivirán este mesmo proceso europeo, co que podemos dicir que o Reino de Galicia latexaba no medievo perfectamente sincronizado cos países extrapeninsulares.

O rei Fernando II, nacido e criado en Galicia, acordou con Afonso Henriques, primeiro rei portugués, a Paz do Lerez (1165), así chamada por ser asinada en Pontevedra “super flumen Lerice in vetula ponte”. Durante o seu reinado e o do seu fillo Afonso VIII floreceu aquí a lírica galaico-portuguesa, así como a arte, exemplificada no Pórtico da Gloria da catedral de Santiago. Pai e fillo decidiron facer nesta catedral, o cal é moi significativo para destacar a importancia do reino, o sepulcro dos monarcas de Galicia, sendo enterrados alí ambos os dous, amais doutros membros da familia real e cortesáns e, tanto un coma outro, concederon unha serie de foros, tendo os dos núcleos costeiros unha intención decididamente comercial. No artigo que escribín no devandito libro do foro de Pontevedra, relacionei estes, e a súa vocación mercantil, con varias fundacións

Fernando II. Tumbo A. Foto: Catedral de Santiago

dos condes de Alsacia en Flandres: Gravelines, Nieuwpoort, Damme, Calais, Dunkerque... (Calo, 2019: 60). Todas estas fundacións ou refundacións, foráneas ou galegas, referendadas por un foro non foron feitas con vistas a crear asentamentos pesqueiros (iso viría dado), senón comerciais.

Dos foros de Fernando II, tres deles foron feitos para outros tantos lugares costeiros, sendo o primeiro o de Padrón, en 1164. Marcáronse nel, entre outras disposicións, os prezos dos comestibles, peixes incluídos, e mandouse que ninguén da vila pagase portádego “en toda a miña terra, non sendo no castelo de Oeste por sal e peixe”.

Catro anos despois, en 1168, concederá, estando en Lugo, o foro de Noia. Nel facultou ao seu “leal Don Pedro, electo de Compostela” que puidese edificar e establecer un “novo burgo e porto na Terra de Santiago na comarca de Santa Cristina de Noia [de Barro] á beira do Tambre para gloria de Deus e de dita Igrexa, que vos elixiu por Pai e Pastor”. O tal burgo e porto deberá ser chamado “Todo bo” (*Totum bonum*). Nel mandouse que non pagasen máis “portádego e peaxe que o que adoitan pagar as naves”. Dese portádego das naves reservou para el e o seu fisco a metade. Mandou tamén que desde o Faro (A Coruña) ata este porto, que se chamará “Todo bo”, e desde el ata Santa María da Lanzada e mesmo ata Padrón “deixe de se observar o mal costume do naufraxio, polo cal os náufragos ou navegantes se ven precisados a entregar as súas naves e o seu cargamento aos Señores da terra; e que aos mareantes que dentro dos ditos termos lles sucedese padecer naufraxio ou perigo de se perder, se lles restituían as súas naves e todas as súas cousas sen diminución e molestia algunha, se é que puideron escapar da tempestade. Mais isto ha de se entender dos barcos que veñen consignados ao porto do Apóstolo, e non de outros”.

Declara, finalmente, que fai todo isto “para restauración do porto do Apóstolo”, dando isto a entender, como di López Ferreiro (1895: 171-177), que o anterior porto tería sido destruído ou por un incendio ou por un avance das augas do mar sobre a terra. Aínda a día de hoxe, a tradición conservada en Noia di que o primitivo porto estaba entre Barro e a Barquiña, moi preto da actual vila.

Dous anos despois deste foro de Noia (así chamada a nova poboación ante a falta de éxito de “Todo bo”, que non chegou a callar), o rei Fernando e a raíña Dona Urraca, filla de Afonso Henriques de Portugal, concederon, estando en Ciudad Rodrigo, o foro a Pontevedra. Este foro, brevísimo e a día de hoxe perdido, coñecémolo íntegro por un fermoso privilexio rodado de confirmación de Afonso o Sabio, feito en pergameo en Sevilla o 5 de xuño de 1264.

Neste foro, o único que semella interesar, amais de eliminar algúns impostos (loitosa, goiosa, fosadeira...), é o relacionado co comercio marítimo, como vemos na disposición de que de todo barco que vaia á costa, que sufra un naufraxio, un quebranto en terra do monarca, as tres cuartas partes dos restos que se recollan serán para os seus propietarios e a cuarta restante para o rei. Hai que lembrar que, á falta de foros que clarificasen os dereitos de cada quen, o habitual era que todo canto saíse á costa, produto dun sinistro, pasase a pertencer ao señor natural do territorio, e outro tanto acontecía, se o que o mar deitaba na praia era unha presa aproveitable.

A varada dunha balea en Corrubedo, en 1577, suscitou un preito entre os meus veciños da xurisdición de Noia e o arcebispo compostelán que a reclamaba como súa (Cabeza de León, 1930: 227-234). Todo canto o mar tiraba en terra, desde madeira, sempre escasa na beiramar, ata, xa na nosa época, contedores co máis insospeitado dentro, era —e é— inmediatamente aproveitado polos moradores da zona. Todo o que saía á praia era unha creba, e moitos desocupados forzosos, sobre todo na invernía, dedicaban as baixamares a percorrer a costa na procura delas. Lembro de ir eu tamén ás crebas cos amigos, sendo cativo, e na miña ría de Muros e Noia temos a illa da Creba na parte na que aquela se estreita entre Esteiro e Portosín. Leva un nome moi acaído, xa que, efectivamente, se creba aí a ría, dividíndose en dúas zonas moi diferentes e actuando dun xeito semellante ao de Tambo na ría de Pontevedra. O nome de quebranto, do que procede creba, é o que aparece continuamente nas *Partidas* de Afonso X. Este rei do S. XIII xa deixou dito na Partida V, Título IX, Lei VII que todo canto se recolla dos quebrantos dos barcos pertence aos seu lexítimos propietarios, a non ser que “fuesen de los enemigos del rey et del regno; ca entonce quienquier que las falle deben seer suyas”.

Illa da Creba. Ría de Muros e Noia. Foto Mapio.net

O interese dos monarcas ao conceder foros a núcleos costeiros era o de posuír portos comerciais de reguengo; máis a Fernando II pouco lle duraban en propiedade pola importancia e peso do Apóstolo Santiago, cuxa igrexa compostelá acaparaba doazóns naquela Galicia do S. XII. Xa en 1167, Afonso Henriques traspasou o río e ocupou o castelo de Cedofeita en Lérez; asediouno Fernando e, no proceso dun forte temporal, un raio deitou abaixo a torre, o que atemorizou aos portugueses, permitindo que as tropas do rei de Galicia o reocupasen. De seguido, coidando que o raio fora unha acción de Santiago, doou o castelo á mitra compostelá (Calo, 2016: 133). Despois da concesión do foro, en 1169, uns peregrinos que circulaban polo camiño portugués foron inxuriados por homes do rei (*quando peregrini sti. Iacobi in strata eius ab hominibus meis capti fuerunt*) polo que este, en desagravio, doou Pontevedra, xunto co castelo de Cotobade, á igrexa de Santiago (Calo, 2007: 175). A partires dese ano, a nosa Boa Vila deixará de ser reguenga para engrosar o señorío de Compostela, transformándose ao longo dos séculos medievais na verdadeira xoia do mesmo.

BIBLIOGRAFÍA:

- CABEZA DE LEÓN, Salvador (1930): “Notas de un preito antre os veciños de varias freiguesías da xurisdición de Noia e o Arcebispe de Sant-Yago, sobre o aproveitamento de unha balea botada pol-o mar, 1577”. *Arquivos do Seminario de Estudos Galegos*, V. Nós. A Coruña, pp. 227-234.
- CALO LOURIDO, Francisco (2007): “Achegas históricas para o estudo do Camiño Portugués a Compostela”. In *Actas do Congreso O Camiño de Santiago para o século XXI. O Camiño Portugués*. Consellería de Innovación e Industria. Xunta de Galicia. Compostela, pp. 175-193.
- CALO LOURIDO, Francisco (2016): “E os da banda d’alá son máis estranxeiros que os de Madrí?”. *Portugalia*. Nova Série, Vol. XXXVII. Departamento de Ciências e Técnicas do Património. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, pp. 131-147.
- CALO LOURIDO, Francisco (2019): “O foro marca o inicio dunha grande cidade porto”. In ABILLEIRA, X. (coord.): *Estudos sobre o foro de Pontevedra (1169)*. Concello de Pontevedra, pp. 57-61.
- Las Siete Partidas del Rey Don Alfonso el Sabio cotejadas con varios códices antiguos por la Real Academia de la Historia*. T. III, Partida Cuarta, Quinta y Séptima. Madrid (1807), pp. 240-241. [fama2.us.es/fde/lasSietePartidasEd1807T3.pdf]
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (1895): *Fueros municipales de Santiago y de su Tierra*. Ediciones Castilla, S. A. Madrid (Hai ed. facsimilar de 1975).

